

RÓMAIAK NYOMA



Erdély északi részeiben.

Olvasta az E. O. muzeumegyleti választmány tudományos 1-ső ülésén febr. 25-kén 1860.

Torma Károly.

Erdélynek a Torda és Marosvásárhely közötti egyenes vonaltól le az oláhországi határszélekig terjedő, úgynevezett déli része már a XVI-ik száz végétől fogva vala archaeologiai, epigraphiai tudományos buvárlatoknak sok kincset adó tere.—A hazájokban archaeologiai tekintetben már szinte mindent kibuvárlott olasz és német tudósok újabb időkben¹⁾ kitünő figyelemmel fordultak Erdélynek eme déli része — mint különösen a római epigraphiai emlékek igen gazdag bányája felé. Az itt — kiváltképpen a valóban classicus Hátszegvidéken, nemkülönben Károlyfehérváron, Tordán és környéköken — napfényre került római feliratos kövek által csaknem naponkint szaporodik szintúgy a római világnak egyetemes epigraphiai gyűjteménye²⁾, mint különösen azon anyaghalmaz is, mely Erdély római uralom alatti történelmének, s geographiájának megírásához elkerülhetlenül szükséges.

Hazánk északi része azonban kevésbé vala a külföldi, sőt még a hazai epigraphicusok előtt is ösmeretes.

Archaeologiai nyomozásaim azon kedvező helyzetbe állítanak, hogy a lelt feliratokat összeszedve és kapcsolva, jelen közleményemben nem egy új, s e szerint ismeretlen adatot nyujthatok különösen Erdély északi részének rómaiak alatti geographiájához, egyáltalában pedig a római feliratok erdélyi gyűjteményéhez.

Tisztelettel közlöm tehát ezennel mind azt, a minek a római epigraphiát illetőleg Erdély ime részében 1858—1859-ben nyomára jöhettem.

I. Alsó-Ilosva.

A Dézstől 3 n. mértföld távulságra fekvő Alsó-Ilosva és Csicsó-Keresztur határán létezett római castrum-stativumnak — álló táborhelynek — romjaiból, hol egyszer

¹⁾ Így az erdélyi epigraphicai irodalom terén elenyészhetetlen érdemet szereztek maguknak a többiek felett: gr. Borghesi, Henzen, Massmann, Mommsen, Neigebaur. Azonban az erdélyi arch.-epigraphiának magyar irodalma sem maradt derék munkások nélkül; jeles dolgozatokkal szaporíták ugyan is: gr. Kemény József, Erdy, Kiss, Páur, s. t. m. — Nemmagyar ajku erdélyi hazánkfiai közül pedig két tudós fejt ki és folytat széles ismerettel és szép eredménnyel ezen a téren nagy munkásságot: u. m. a közbecsülésben részesülő Aekner I. M. és tanár Müller Frigyes.

²⁾ Hogy a külföld előtt archaeologiai tekintetben mily nagy figyelem tárgya Erdély: főképen az által is megbizonyosult, hogy a porosz kir. tudományos academia az általa kiadandó római egyetemes epigraphiai gyűjtemény érdekében egyik nagytudományu tagját: Mommsen Tivadar tanárt 1857-ben Erdélybe utaztatá.

hol másszor ásott római emlékkövek feliratait összegyűjtve ismeretessé tévé Torma József a „Nemzeti-Társalkodó“ 1831-ik évi folyamának 14—18-ik számaiban ime cím alatt: „a rómaiaknak a tudós világ előtt addig-elő esméretlen nyomdokaik nemes Belső-Szolnok vármegyében.“ — E közlemény adatai azonban csak azután levének a tudományos világ előtt oly ismeretessé, a minő mértékben újdonságuk és fontosságuk érdemelte, hogy Neigebaur azokat — számszerint 11 feliratot — „Dáciájában“ a 234—239-ik lapon közreadá. Mert e feliratok nemcsak hogy egy római katonai telepnek Erdély imez északi részein létezését tevék kétségtelenné, de még egy — hihetőleg Caracalla idejétől Severus Alexanderig (196—235 é. Kr. sz. u.) — Dáciában állomásozott lovas-osztálynak, az Ala I. Tungrorum Frontonianának állomási helyét is meghatározzák¹⁾.

Érdekelve az archaeológiának ezen castrum romjaiból netán még nyújtható becses adatok által, elhatározám a még kiásatlan levő romok feltakarását. — E tervem kivitelét könnyítette azon körülmény, hogy lakásom az említett romoktól nincsen távul, sőt a castrum stativumtól független telepítvénynek romjai épen birtokomon léteznek. — Megkezdém tehát az ásátást e romokban 1858-ik év május havában, s csekély szüneteléssel junius hó végéig folytatám. Feltakartattam a castrumnak katonai laktanyákat tartalmazó épületeiből 16 osztályt; nemkülönben az ettől nyugotra mintegy 200 lépésnyi távulságra fekvő hét osztályú fürdőépületet. — Ásatásaim folytatásában tavaly a körülmények meggátolván, az idén kétszeres erővel szándékozom megkezdett munkámat folytatni, s a katonai castrum előtt, illetőleg alatt délre elterülő telepet — coloniát — magát egészben kiásatni, s majdan ennek végeztével eddigi ásatásaim eredményét egy — térképekkel, alaptervvel s más rajzokkal világosítandó monographiában közreadni²⁾. — Mentsen ki tehát e tervem kivitelének komoly szándoka, ha a szélesebb körben Neigebaur által ismeretessé tett, s már oly sokat vitatott alsó-ilosvai feliratok pótlékául ez alkalommal igen röviden csak azokat a feliratokat közlöm, melyek az én ásatásaim következtében jövének napfényre.

A lelt feliratok következők:

1.

Fogadványi oltár — tabula votiva —, 2' 1" magas — 1' 2" széles

F O R T V N A E ⁽¹⁾
 R E D U C I + A E L ⁽²⁾ +
 C E L E R + P R A E F ⁽³⁾ +
 E Q + A L A E ⁽⁴⁾ + F R O
 N T + O B + R E S
 T I T U T I O
 N E M + B A L I
 N E I + P O S U I T ⁽⁵⁾

[⁽¹⁾ AE. összefonva. ⁽²⁾ AE. összefonva. ⁽³⁾ AE. összefonva. ⁽⁴⁾ AE összefonva. ⁽⁵⁾ IT. összefonva].

Egészen ép, sértetlen és nehézség nélkül olvasható felirat. Fortunae [reduci Aelius| Celer praefectus] equitum alae fro[n]tonianae ob res[titutio]nem bali[nei] posuit³⁾.

¹⁾ V. ö. Henzen „Bulletino dell' istituto di corrispondenza archeologica per l' anno 1849/50; „Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde“ neue Folge, I, 1853, 27—29. l. l.; „Jahrbuch der k. k. Central Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“, II, 1857, 100. l. s. a. t.

²⁾ Hogy ásatásaim végeztével a lelt régiségi tárgyakat egybeállítva Muzeumunk gyűjteményéhez legnagyobb örömmel fogom mellékelni: csaknem szükséglelti említenem.

³⁾ E felirat által érvényt nyer Torma Józsefnek fennemlített értekezésében kifejezett az a gyanítása, hogy az alsó-ilosvai castrumhoz fürdőépületek is járultak.

Érdekes az, hogy ezen fogadmányi-oltárt épületanyagként találám — oldalára fordítva — a fürdőépület falába beillesztve; mely körülmény e fürdőépületnek kétszeres — tán leromboltatása miatt szükségessé vált — újból építését, helyreállítását vagy kiigazítását teszi kétségtelenné.

2.

F O — — — —
 R — — — —
 S E — — — —
 R — — — —

Fogadmányi-, s kétségkívül hasonlóképpen a visszatérő szerencsének — fortuna redux — szentelt oltár darabja.

3.

Nemkülönben egy:

I — — — — —
 C I V I — — — — —
 E T D A — — — — —⁽¹⁾
 betűket mutató feliratos kő-töredék.
⁽¹⁾ Az E. és T. betűk kétesek.

4.

Számos, következő bélyeget föltüntető téгла:

A L A E ⁽¹⁾ F R O N T ⁽²⁾

[⁽¹⁾ Mind a négy betű összefonva. ⁽²⁾ az F. és R., nemkülönben az N. és T. betűk összefonva.]

5.

1' 10'' négyyszög — 2 1/2'' vastag téгла e bélyeggel:

C O H I I B R O O

az az: cohors II britannica miliaria. E cohors-nak Dáciában volt állomásozását sehol említve nem találom. Azt azonban, hogy a cohors I britannica milliaria Dáciában, s Alsó-Ilosvához közel állomásozott, látandjuk alább a III-ik szakaszban.

Ackner 1845-ben nem ismerve az alább közlendő szamosujvári, alsó-kosályi, sőt még az alsó-ilosvai római castrumok létezését sem: Ptolemaeus geographus Ulpianum-át, Doricum vagy jobban Docirana-ját, és Rhueconium-át¹⁾ a Nagy-Szamos völgyébe — Szamosujvár és Dézs tájára helyezi²⁾.

Véleményem szerint azonban Alsó-Ilosvához a Septimius Severus, Peutinger-ről nevezett posta-földabroszának Largiana-ja jöne. Ime földabrosz Optatiana és Largiana között 15 római — 3 geographiai — m. f. távulságot jegyez meg: s Alsó-Ilosvától az Alsó-Kosályi határon létezett Optatiana-ig éppen annyi a távulság. — Miután azonban e véleményem a később mondandókból önként nyeri erősülését, — nem kívánok e pontnál hosszasan időzni.

¹⁾ Geographiae Claudii Ptolemaei Alexandrini libri VIII, Basileae 1552, edit. Sebast. Münster, 45. l.

²⁾ Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde, I B., III H., 1845, 32 l.

Azon körülményből, hogy a Peutinger-féle földabrosz Largianán túl északkeletre még két katonai telepet helyez — [a Largianától 17 r. mérföldre eső Lersie-t¹⁾, s a főváros, sajátlag azonban valódi colonia jelével: a két tornyocskával jelzett Porolisso-t, északkeleti Dacia két végső katonai telepét]; — s viszont abból, hogy én Alsó-Ilosván felül a Nagy-szamos és Sajó völgyén még eddig nem találhattam kétségen kívüli római telepítvényromokat, melyekhez — az A-Ilosva — Largiana közti távolsági mérték meghatározása szerint — az említett Peutinger-féle földabrosz két utolsó dáciai telepét teljes biztossággal helyezhetném — : mondom, e két föltehető ellenvetésből még nem következik az, hogy Largiana helyiségét illető véleményem egészben clessék.

Nem minden alap nélkül gondolom ugyan is Lersie-t és Porolisso-t a Nagy-szamos vagy Sajó völgyének valamelyik eddig ismeretlen pontjára helyezhetni. — Az Alsó-Ilosvától Csicsó-Keresztturnak, továbbá Bethlentől Kócs- és Somkeréknek vivő kétségtelen római út maradványai²⁾; további telepítvényeknek a Nagy-szamos-, vagy Sajó-völgyén létezését teszik elfogadhatóvá. — Nemkülönben azt sem tartom lehetlennék, hogy az Alsó-Ilosvától Radna felé vezető úton, amattól mintegy 2½ órányira fekvő Szészarma mellett római, és nem a középkorból eredő váracsk létezett, addig legalább nem, míg az ellenkezőről ásatások nyomán meg nem győződöm. — Ugyancsak Szészarmától ½ órányi távolságra fekvő Középfalván pedig a rómaiak nagy mérvben üzött sóbányászatának biztos nyomai látszanak. — Nem szükségfeletti megemlítenem még azt is, hogy köztudat szerint a Sajó völgye sórétegekben szerfelett gazdag (Sófalva, Bilak), s ez okból a provinciák természeti kincseit vajmi készségesen kiaknázni nemesak hajlandó, de derekason tudó rómaiak telepítvényeiket helyes számítással a Sajó völgyének tán épen ime pontjáig, vagy meglehet még azontúl Szász-Régen felé is elöltheták, összekötendők amúgy is e vidéket Dácia keleti részein létezett telepítvényeikkel.

Az alsó-ilosvai római telepet illetőleg végül megjegyezni kívánom még azt, hogy az alsó-ilosvai és csicsó-kereszturi határon létező kősórétegeket is nagy mérvben kizsákmányolták a rómaiak, mint ezt kétségtelen területi jelek igazolják; s legvégül azt, hogy maga az ide — gyaníthatólag sóbányászat érdekében — alapított római állótáborhely és telep a mivélés alá vett sóaknák tözsomszédságában, a castrumtól lőtávolságnyira vala építve; mint ezt a fennlevő castrum-romoknak a rómaiak által mivelt sóaknák helyén ma létező tavaktól való csekély távolsága igazolja is.

II. Szamosujvár.

Hogy a mai Szamosujvárnál római telepítvény létezett, régibb történetíróink s földleíróink közül sokan tudták, s ezen római telep meglevő maradványait szem előtt tartva különböző — Erdély régi geographiáját, különösen Ptolemaeus Napuca-ját²⁾ illető — conjecturákat állítának föl. — Igy Timon³⁾ ezen szavai által: „si Torda Salinis respondet, ut eruditus placet, Napuca in novam arcem [érti a Martinuzi által épített szamosujvári várat] quae a Samusio nomen habet, Patruissa in Claudiopolim abierit. Haec enim tria et finitima, et eidem fere coeli positioni subdita fuisse, ostendit auctor [Zamosius]“; nemkülönben Felmer⁴⁾ következő tételével „et Napucam incidere in novam arcem, quae a Samosio nomen habet“ — a dáciai földirat híres Napocaját, — az Ulpian „Pandectai„ szerint⁵⁾ jus italicumot“ évező Napocensis coloniát, — végre a Peutinger-

¹⁾ Lersie úgy hiszem, és nem Cersie, mint többen olvassák.

²⁾ Geographiae L. VIII, Basileae 1552, 45. l.

³⁾ Imago antiquae Hungariae, Tyrnaviae 1735, 134. l.

⁴⁾ Martini Felmer Primae lineae historiae Transsilv. etc. cum observ. I. C. Eder, Cibinii, 49. l.

⁵⁾ Digestorum lib. I, 8—9. §. de Censibus „in Dacia geogr. cernensium colonia a divo Trajano deducta juris italicum est. Sarmizegethusa quoque ejusdem juris est, item Napocensis colonia.“

ger-féle postaföldabrosz két torony-jegygyel fővárosnak — jobban mondva, nagyoeska szerű coloniának — indicált Napocáját más véleményü tudósok ellenében a mai Szamosujvárhoz helyezik.

A gyanításnál azonban bővebb adatra s hitelesebb tényre támaszkodva Napocát a mai Szamosujvárhoz helyezhetni véli nagy szorgalmu Benkő Józsefünk is, „Specialis Transilvaniája“ 1. könyvének VIII-dik része CXXIV §-ában így írván: „arx quae milite praesidiario custoditur Compil. §. 131, accepto praenomine Szamos a praeterlabente flumine, ujuvár i. e. nova arx vocari coepit, dum recentissima esset; quam nomenclationem, oppido etiam impertitam in praesentem diem retinet. P. Timoni Napucam Ptolemaei novi huic arci adtribuenti objecit Baro Petrus Apor hujus novitatem. Sed poterat Timon ei, si hic versatus fuisset vestigia veteris arcis segetibus jam coronata ostendere.“

Szerény véleményem szerint is Napoca Szamosujvárhoz helyezendő, következő okokból:

1. A Peutinger-féle földabrosz szerint Salinae és Napoca között a távolság 36 római „millia passuumot“, az az $7\frac{1}{2}$ n. mérföldet teszen: Salinae-Torda pedig Szamosujvártól épen annyira fekszik.

2. Ugyancsak azon földabrosz Patauissa és Napoca közé egy átgázolandó folyóvizet helyez: ezt a jelenlegi Kis-szamos, mely a város — illetőleg a castrum előtt foly — épen helyettesíti. — Azon ellenvetésre, hogy miért nincsen Patauissa mellé is folyóviz rajzolva az említett földabroszon, holott pedig a Patauissának megfelelő mai Kolozsvár mellett a Kis-szamos foly jelenleg, s folyt lihetőleg a rómaiak idejében is: — úgy hiszem, nem jog nélkül állithatom fel azt a véleményt, hogy ama földabrosz rajzolója vizet valószínűleg csak azon esetben volt hajlandó rajzában megjelölni, hogy ha az vagy jókora nagy vala, vagy pedig, ha nevezetesebb római telepek mellett, mint Napoca is, folyt el. E nézetem mellett érvül felhozni kívánom azt, hogy a földabrosz rajzolója épen Salinae mellé sem jelzett folyóvizet, holott az Aranyos mikép jelenleg Tordát: akkép mosta vizével a rómaiak alatt Salinaet is. — Brucla (a mostani Koslárd) és Salinae között van ugyan folyóviz jegyezve, hanem az elsőhez tetemesen közelebb levén rajzolva: kétségtelenül a Marost akarja jelenteni.

3. Állításom nyomatékossabbá tételére egy hátrább (a III-ik szakaszban A. 3. alatt) megemlítendő fogadmányi-oltár-feliratot is felhozhatok, nem épen súly nélküli erősség gyanánt.

4-ik s imez előzmények után véleményem szerint csaknem döntő oknak azon tényt említem meg, hogy a mai Szamosujvár mellett látható római coloniának substructiói nagy kiterjedésűek levén, jogosan gyaníttatják a szemlélővel egy nagyobb mérvű római telepnek: — mint például a kettős torony jelével fővároskép, vagy is nagyoeska terjedelmű coloniaképen jelzett Napocának — a helyt létezését. — Végre azonban

5. legdöntőbb bizonyítékot szolgáltat arra nézve, hogy Napoca a mai Szamosujvár közelében állott ama felirat, melyet Neigebaur ¹⁾, s ezt kijavítva Ackner ²⁾ tesznek közzé, s melynek végén álló N. C. P. betük imigy önkint találják megfejtésöket — t. i. „Domino orbis Trajano Nervae per barbaros gentes armis resistentis viis patefactis Napocensis Colonia Posuit“, miután e feliratot mint Szamosujváron találtat nevezi meg mindkét közlő!

Fekszik Szamosujvár Kolozsvártól 6 n. mérföldnyi távolságra északkeletre, a Kis-Szamos mellett. A római castrum stativum pedig a coloniával együtt a város déli részén — a Kolozsvár felé vivő országút, s az úgynevezett malomárka között létezett. — Mind a most említett malomárok vize, mind pedig vizáradások alkalmával a Kis-Szamosnak egy, egyébkint elhagyott, ágán folyó része egyremüködvén: tetemesen rongálják a castrum-maradványt, főképen pedig a necropolisnak fennmaradott, már csak igen csekély, részét. — Maga a

¹⁾ Dacien etc. 232. 1.

²⁾ Jahrbuch der k. k. Central Commission etc., II B., 1857, 79. 1.

castrum a malomárok és a Kis-Szamosnak ezen említett elhagyott ága által alakított szegleten fekszik; előtte pedig keletnek — a malomárkon jóval túl áthuzódó — nagykiterjedésű colonia-romok terülnek el.

Azon tény, melyet a néphagyomány is bizonyít, hogy az 1710—1720 között ide-települt örmények a jelenlegi Szamosujvár első házainak s templomának építési anyagául a római castrum kö- és téglamaradványait használták fel¹⁾: minden e helyt szándékolt ásatást eredménytelenné teszen. Ez tehát párosulva azon gyanítható körülménnyel, hogy amaz építkezések idejében hihetőleg semmi gondot sem fordítottak a romokból napvilágra emelt feliratos kövek megőrzésére,—már pedig a telep fontossága és kiterjedése hihetővé s csaknem bizonyossá teszi, hogy ily feliratos köveket jókora számban kellett hogy találjanak—: fájlnunk engedí, hogy a Neigebauer²⁾ által Bartalis után közölt két feliraton kívül kevés az, mit a szamosujvári római telep romjai a mostani archaeolognak nyújthatnak.

Im' itt közlöm mind azt, a mi idetartozó újat összegyűjthettem:

1.

2' 9'' magas — 2' 1½'' széles köb, melynek egyik oldalán Herculesnek aligkivehető alakja, másik oldalán pedig egy ló mellett álló alak van féldomborműben — basrelief — nagyon eseflenül kifaragva; két oldala simán van hagyva. Látható Szamosujváron a „középutczai“ 166-dik sz. ház előtt.

2.

2' 6'' széles — 3' magas kőtábla-töredék, melyen egy farkas emlőjét ülve tartó gyermekalak, — a monda Romulusa — látszik féldomboruan faragva.

2' 9'' magas — 1' 9'' széles, lónak és kutyának csak félig kifaragott alakját előtűntető kőtábla.

4.

Feliratos kőtöredék, melyen e betűk olvashatók:

— — — — —
I S S I M — — — — —
— — S — — — — —

Látható e három darab ugyanott, a „vízutcza“ 569. sz. ház belső udvar falába befalazva.

5.

Redős togáju, szakállas férfiu mellképe; a jelenleg országos fegyintézetnek használt szamosujvári vár Martinuzi által épített részének falába beillesztve. — A közönség hibásan vélte e féldomborműben Martinuzi arczképét láthatni, miután kétségtelen római mű.

6.

3' 6'' magas — 2' 4'' széles, s delphinnek alig kivihető alakját, továbbá

7.

1' 4' magas — 2' 4'' széles, s nő és szakállas férfiu alakját féldomborműben ábrázoló, csaknem teljesen elmállott kőtábla. — Nemkülönben

¹⁾ Teljes hiteltű azon adat, mely szerint az 1720-tól 1759-ig épült főtemplom nagyrészét, nemkülönben az 1800-ban alapított, s „institutum Karácsónyianum“-nak nevezett kórodát a római telep substructiói kőanyagából építették.

²⁾ Dacien etc. 232, I.

8.

1' 9" magas — 1' 9" széles fogadmányi oltár, melyen e felirat olvasható:

HERCULI SAN⁽¹⁾CTO
 MARC + VE⁽²⁾RA CILIV
 VERVS + LEG + AV⁽³⁾G
 PROP + CVRANT⁽⁴⁾
 PANN⁽⁵⁾ON + MAXI
 PREF + EQ

[⁽¹⁾ az A. és N. betűk összefonva.—⁽²⁾ a V. és E. betűk összefonva.—⁽³⁾ az A. és V. betűk összefonva.—⁽⁴⁾ az N. és T. betűk összefonva.—⁽⁵⁾ a két N. betű összefonva.]

Az az: „Herculi sancto | Marcus Veracilius | Verus legatus augusti | propraetore curante | Pannonio Maximo | praefecto equitum.“

Benkő „Specialis Transsilvaniájának“ fennebb idézett helyén közlé ugyan — bár hibásan ¹⁾ — e feliratot, de másoknál nem találtam megemlítve. — Miután azonban a „Specialis Transsilvania“ Erdélyben is csak kéziratban forog közkezeken, a külföld előtt pedig ismeretlen, — bátran állíthatom, hogy ez az érdekes felirat szélesebb körben eddig ismeretlen volt ²⁾, melyet egyszersmind abból a tekintetből is közlendőnek tartottam, mivel általa egy ekkorig ismeretlen dáciai helytartónak — legatus augusti — Marcus Veracilius Verusnak nevét ismerjük meg.

Látható e három utolsó darab a „nagy piaczon“ létező Placsintár-féle 59. számú ház udvar felőli falába illesztve.

9.

1852-ben a castrum romjai között e következő darabokat lelének: a) 1' átmérőjű — 4" mélységű, — s 1/2" vastagságú cserép tál; b) kőből faragott kiterjesztett szárnyu sas, fej nélkül; végre c) egy alig ismerhető — hihetőleg Amort ábrázoló — kőszobor töredéke. Mind a három darab, tanár Gábrus Zachar^{*} úr tulajdona.

10.

Fennemlített régiség-kedvelő tanár Gábrus úr írásbeli tudósítványa szerint egy Szamosujváron kiásott 1" magas — 3' széles feliratos követ 1800-ban Szebenbe a b. Bruchental-féle gyűjteménybe vittek.

11.

A Szamosujvárral szomszédos Széplak határán 5 év előtt találtak egy birtokomban levő carniol mélyvésezetet — intaglio, — mely széken ülő Jupiter-alakot, sasával a lábainál, kitűnő szépen dolgozva ábrázol.

12.

Ezen római castrum mellett 1835-ben talált, négy darabban összeállított becses bronzféldomborművet ez alkalommal azért nem írom le terjedelmesebben, mivel e régiséget muzeumunk archaeol. gyűjteményének ajánlván, tiszteletteljes benyújtásakor leszek bátor előterjeszteni véleményemet misége felől.

¹⁾ Veracilius helyett Vericillust helyezvén.

²⁾ Neigebauer „Daciájában“ — mely munka pedig a Seiwert „Inscriptióinak“ kiadása óta (1773.) Erdélyben talált római epigraphiai emlékeket összegyűjtve adja — nem említi meg e feliratot Szamosujvárnál.

1859-ben a castrum romjait megvizsgálván, e következő bélyeggel jegyzett járdatégla darabot találtam:

A L (1) II P

[(1) az A. és L. betűk összefonva.]

Úgy vélem, hogy e betűk az ala II praetoriát¹⁾ jelentik, mely lovas osztály tehát e tégladarab bizonyítása szerint Napocában vala állomáson.

Hátra van e szakasz végeztén mint legalkalmasabb helyen kifejeznem azon nézetemet, mely szerint én Patavissát a mai Kolozsvárhoz helyezem következő okokból:

1. Mert Salinae távolsága Patavissától a Peutinger-féle földabrosz szerint 12 római mérföld levén: ezen mértéknek megfelel a Torda és Kolozsvár közötti mintegy 3 geographiai mérföldet tevő távolság.

2. Mert a mai Kolozsvár helyén valósággal római telepítvény létezett. — Kétségtelenné tesz ez amaz, ugyan nem nagy számban találkozó, de csalhatlan bizonyítékot nyújtó feliratos kövek, oszlop-töredékek s más archaeologiai tárgyak, melyeket Kolozsvárt s kitünetleg épen benn a városban²⁾ különböző időkben leltek. — Végre

3. Mert a Peutinger-féle földabrosz Patavissája és Napocája közötti 24 római mérföld távolság megfelel a Kolozsvár és Szamosujvár közötti 5 geogr. mérföld távolságnak.

Alkalmoszerűleg el akarom itten mondani, hogy mennyire hasztalan fáradozásnak tekintem azokat az etymologiai conjecturákat, melyek szerint római telepítvényeknek holfekvését neveiknek mostani hely-nevekkel való azonosítása által kísértgettek gyakorta meghatározni. Így — több példát nem is említve —: Patavissát a mostani Patához, Napocát Pókához helyezék végtére is szinte csupán abból az okból, mert az egyik római telep névének első-, a másiknak pedig utolsó szótagja ama két mai helység nevében is előfordul!

Tény ugyan is az, hogy Erdély legtöbb helységének neve vagy szláv-*vlakk*, vagy magyar eredetű és hangzásu, mai oláh elnevezése pedig e helységeknek: amazok valamelyikének utánzása. Nem hihető tehát — a szláv-*vlakk* elnevezéseknek a rómaiaktól való különbözősét ezúttal nem vizsgálva, s csak a magyar nevek nagy különbsége általi bizonyításnál maradva —, hogy a magyaroknak, kik a rómaiak uralma után (274. é. Kr. u.) Erdélyt csak néhány száz év elteltével vették birtokukba, az e földön már megalapítva talált, vagy általuk később alapított helységek elnevezésénél a római nomenclatio szolgált volna alapul: mert ha ezen esetet fogadnók el, úgy számosabb erdélyi helység mai nevének kellene a római elnevezéssel összetalálni. De ezt kimutatni szintúgy nem lehet, mint nem azt, hogy az archaeolog a mai oláh helynevekben a római elnevezést felfedezni képes lehessen. Vegyük például erre nézve Erdélynek azt a részét, melybe a római uralom magát leginkább befészkelte; melyben a római legotthonosabban érezte magát; melynek telepítvényeit, városait — (mint romjaikból kiásott archaeologiai tárgyakból látható) — az emberi élet fenntartására legközelebből szükséges tárgyakon kívül: kényelem, fény és pompára szolgáló tárgyakkal, eszközökkel, művekkel s a t. is kiruházta; végre, melyet valamint legkorábban vett birtokába, úgy legkésőbb is veszített el: a mai Hátszegvidék táját. — Dacia e vidéken létezett fővárosa (Sarmategte, Sarmazege, Sarmiz, Zarmizegetusa regia, Ulpia-Trajana) nevének hangzását feltalálhatjuk-e e főváros romján ma elterülő Várhelynek tájékán létező bármelyik helység nevében? Nem. — Pedig, ha a honfoglaló magyar hajlandó lett volna, akár a bejövetelekor még virágjában talált, akár az elpusztult római telepnek helyén, vagy ennek közelében általa alapított helységek nevének elnevezésekor a római nomenclatio

¹⁾ Arneth „Zwölf militär-dipl.“

²⁾ Ez utóbbi körülmény — mellesleg megjegyezve — azt mutatja, hogy épen a jelenlegi belváros egy része — valószínűleg az úgynevezett „ó-vár“ foglalja el a castrum és telepítvény helyét.

tiót venni alapul, s ezt vagy tisztán megtartani, vagy rontottan elfogadni: kétségtelenül legjogosultabban teszi vala ezt Sarmizegetusa, a római Dacia fővárosa nevével. Azonban az etymológiát és helységnevek földerítése végett döntő adatképpen használó archaeologok boszuságára: a magyar, az e romokra épült helységet — tulajdonító névvel — Vár helynek, a román pedig szlávosan Gredistyeának nevezi. Még tovább menve, vegyük például a római Dacia más nevezetesebb helyei nevét is: Adaquas-t, Apula vagy Apulum-ot, Salinae-t, vagy végre a rómaiaknak Ptolemaeus és a Peutinger-féle földabrosz által megnevezett számos kisebb dáciai telepítvényeit: vajjon találunk-e a római s a jelenlegi elnevezések között hasonlatosságot? Bizonyára nem. — Vagy tán őseink „Pata“ és „Póka“ faluk gyökeres magyar elnevezésével kivételesen csak azért valának oly ildomosak, hogy Pata-vissa és Napoca holfekvésének meghatározásakor az utókor archaeologja el ne akadjon?....

Ellenben azt a tényt, melyet hazánkra vonatkozólag — az azt a rómaiak után, még pedig néhány száz évnyi időszak elteltével, lakó nép másnyelvüségé miatt — kétségbe hozni bátorkodtam: elfogadhatónak vélem mindazon országokra nézve, a melyek mai lakosságának nyelve „az anya“ Róma leánya. — Így például: Olasz-, Francia-, Spanyolország-nak számos mai helynevében a római elnevezést részben, sőt teljesleg is feltalálhatjuk ¹⁾.

III. Alsó Kosály.

Közleményemnek archaeologiai tekintetben egészen újat nyújtó, s ez okból érdekesebb szakaszára térek. — Ez az alsó-kosályi határon álló, s általam kiismert római castrum stativum romjaiból eredő egészen új és kiadatlan ²⁾ feliratos köveket tárgyalja.

Ez a castrum-stativum fekszik Alsó-Kosály és Kapjon faluk között, Dézstől 1 n. mérföldnyire északnak, éppen a Nagy-Szamos folyó mellett, a Magyarhonnak vivő országúttól balra. — Maga a castrum az itten sebess és kanyargó Nagy-Szamostól még csak mintegy 30 ölnyre fekszik; a castrum mellett létező necropolis azonban — a Szamos vize akadálytalan rombolásának ki levén téve — csaknem kétharmad részben el van már mosva. — Téglá-, cserépedény-, szén-, állati, már meszesült s nemritkán roszul égetett emberi csont- s néha pénzdarabok azon jelenségek, melyekkel a Szamospart a szemlélőnek kínálkozik, s melyek engemet egy római temetkezőhely csalhatatlan itten létezéséről meggyőzve: szorosabb nyomozásra készítették, s ennek folytán e római castrum megismerésére vezettek. — Csalhatatlan valódiságu római emlékkövek találhatása tekintetéből kifürkészttem a közelfekvő Kapjon és Alsó-Kosály faluk épületeit, s hála ama — hazánkban szokásos — kegyeletes érzületnek, mely a régi feliratos emlékeket, lakóházakba, körfalakba való beillesztések által, oly sokszor tartotta fenn a történelem nyomozójának, az archaeolognak: e fűrészlet dús és igen fontossá válható eredményre vezetett. Ugyan is:

¹⁾ Tökéletesen egyet értve a t. szerzővel ime véleményére nézve, legyen szabad megerősítése végett még egy más oldalát is szóba venni a dolognak. A szövegben említett numzeteknél igaz hogy fel-leljük ma is számos ó római helység nevét, de meg kell gondolnunk azt is, hogy az oly helységek mindnyájan folytonosan lakható s lakott állapotban jöttek át mostani birtokosaikra, sőt ezek ha csak részint is, a régi római vagy velök vegyült akkori lakosok maradékai. És csak ily természetű és körülményű helységek nevei maradtak meg az úgy nevezett római leánynyelvekben. De a hol csak castrumok, ha bár stativumok is voltak, s a római táborok és coloniák kiköltözésével pusztán, népetlenül maradtak, ha ugyan ott vagy közelökben, annál inkább hosszacska időszak teltével, keletkeztek későbbre más helységek, — faluk vagy városok, — ezek neveiben a volt római névre való vonatkozást is hasztalan keressük. Erre elég példa van Nagybritanniában, nálunk Erdélyben pedig az esetek legeslegnagyobb része, ha tán nem éppen özvesége is, az utóbbi rovat alá tartozik. Ezt azért is szükségesnek tartók megjegyezni, nehogy az oláh idioma leánynyelv voltábólszerző véleménye ellen himet varhasson valaki. Szerk.

²⁾ Mert még hazai tudós archaeologunk Aekner sem ismer a Kis- és Nagyszamos Dézsnél való összefolyásán alul római maradványokat. L. „Jahrbuch der k. k. Central-Commission etc.“ I. B., 1856., 37. és 40. l. l.

A.

A kapjoni, báró Huszár-féle kastély körfalában e következő római feliratos kövéket találtam befalazva, u. m.

1.

2' 3³/₄" magas — 1' 5" széles fogadalmi oltár.

—I⁽¹⁾ O S C O
 N E S⁽²⁾ O R D I
 N A T O R U M
 S U C C E⁽³⁾ C I L I O
 A E L I A N O R
 V B A V R E L
 R O I V L I T⁽⁴⁾ L I V
 P R I N C I P
 P O S

[⁽¹⁾ az I. betű kétes. — ⁽²⁾ az N. és E. betűk összefonva. — ⁽³⁾ az E. betű kétes. — ⁽⁴⁾ az I. V. L. i. T. L. és i. betűk kétesek.]

E felirat olvasásánál sok nehézséggel kell küzdeni. Ugy látszik ugyanis, hogy a kőfaragó vagy metsző a felirat mintáját — tán nem értvén — hiányosan adta vissza. Egyébiránt a betűk vésete elég tisztán, de szerfelett durván van dolgozva; legalább nem ama — gyakran művészi — tisztasággal, mely általában a római feliratok vésetét jellemzi. — Érthetetlen, s a hiányos véset esetének elfogadása nélkül alig kapcsolhatni össze az első, negyedik és hetedik sort. — Ez esetet azonban elfogadva e felirat olvasását következőleg kísérhetnök meg: „OPTIO|nes ordi|natorum¹⁾ | SUBCECILIO Aeliano ET |SVB Aurel|IO. IVLIANO²⁾| principalibus | posuerunt.“

2.

2' 6" magas — 1' 8" széles fogadalmi oltár

I O M
 M A V R E L
 M O E — — N V S
 C O S L E G V P I E
 A V G — — — I S R
 — A N S P R O S A L
 S V A S V O R V M⁽¹⁾ Q
 O M N I V M V L
 M

[⁽¹⁾ az V, és M. betű összefonva.]

¹⁾ Ordinatus, vagy ordinum ductor annyit tett, mint centurio = százados (vagy centurio ordinarius, qui in proelio primos ordines ducit.) — Optio centurionis pedig helyettesse — succenturio — vala a centurionak = százados hadnagya. — V. ö. Nieupoort „Ritus romanorum“ Berolini 1743, 353.; Anthony Rich „Dictionaire des antiquités romaines et grecques.“ Paris 1859, Edit. Chérueil, 137 és 436. l. l.

²⁾ Vagy pedig — s tán megközelítőbben „IO+IVLLI+ET (összefonva)+ LIV (?) azaz: „Aurelio, Julio, et Livio“.

Azaz: „Joui optimo maximo | Marcus Aurelius | Moe....nus ¹⁾ | consularis ²⁾ legionis V piae | Augustalis (?) ministr (a T. és R. betűk összefonása esetével) | ans ³⁾ pro salute | sua suorumque | omnium votum libens | merito.“

E fogadványi oltár anyaga könnyen málló természetű zöld porondkő levén, az atmosphaeriliák annyira megrongálták s szertebontották, hogy a feliratot már alig vehetni ki. Egyéb-kint is hibából felfordítva levén béalazva, a felirat szerfelett nehezen olvasható. Nem kívá-nok ez okon kezeskedni olvasásom helyességiért; állithatom azonban, hogy többszörös után-nézésemnek, egybevetésemnek mindig csak az itt közölt olvasás lön az eredménye.

3.

3' 1" magas — 1' 3" széles fogadványi oltár.

DEAE — — — ESI
REG — — VALVA
LENTINUS BF
COSMIL — S ⁽¹⁾ LEG
XIII G GORDI
AED — L ⁽²⁾ COLNAP
ACENS VBSIG
SAMVM CUM REG
— — ANSVA ⁽³⁾ L — — M

IMP ⁽⁴⁾ DNMANT ⁽⁵⁾ GORDI AV ⁽⁶⁾ GVS
TOETAVIOL — COSX — — —

[⁽¹⁾ az M. I. L. és S. betűk körvonala alig kivehető. — ⁽²⁾ az L. betű alig látható. — ⁽³⁾ a V. és A. betűk összefonva. — ⁽⁴⁾ az M. és P. betűk összefonva. — ⁽⁵⁾ az N. és T. betűk összefonva. — ⁽⁶⁾ az A. és V. betűk összefonva.]

„Deae NEMesi | regINAE Valerius Va|lentinus beneficiarius | consularis miles legio-nis | XIII geminae gordianae | aedIL(is) + coloniæ Napocæ | a censibus subsignavit | Samum cum regione | TRans valLVm „vagy: „valLEm“) imperatore domino nostro M. Antonio Gor-diano augus|to et Aviol A consulibus (239. é. Kr. sz. u.)“ ⁽⁴⁾.

Szükségfeletti lenne figyelmeztetnem e felirat leginkább topographiai fontosságára. Érintve van abban a „Samum“ (Samus-tól) által hihetőleg a Szamos.

Mit lehessen érteni a „regio transvallum“, tehát a vallum = sánczolat, árok és ennek regioja = előtartománya, kerülete — vagy „vallem“-et olvasva tán bizonyos völgyen, illetőleg hegyentúli része alatt? nagy tért ad az elmélkedésre és nyomozásra.

Dacia, mint római tartomány, három kerületre volt felosztva, mint ezt a híres olasz archae-olog gr. Borghesi jogosultan vitatá ⁵⁾. Végleg azonban nincsenek megegyezve az archaeologok e kerületek — Apulensis, Auraria és Malvensis — nevei meghatározásában. Szándé-kom nem az, hogy imez előttük még eddig ismeretlen, tehát meg nem vizsgált felirat „re-gio transvallum“ kifejezéséből következtetve: Dacia e három neve valamelyikének meghatá-

¹⁾ Nem tudom a két hiányzó betűt kipótolni. — MoeNAnus, vagy moeNEnus szokatlan római nevek, s idegenszerűleg is hangzanak; óvakodva lehet tehát bármelyiket is elfogadni. Sajnálunk kell ez okon, hogy a hiányzó betűk miatt a felirat legatus consularisának cognomenét biztosan nem határozhatjuk meg.

²⁾ Consularis rövidítése a „legatus consularis“nak, azaz: a császári provinciákba küldeni szokott helytartók nevezetének. — L. Nieupoort „Ritus romanorum“, 145. l.; a. Rich. „Dictionnaire des anti-quités“ 358. l.

³⁾ Mert így alig lehetne olvasható „consularis legionis V pie AVGustalis rOGans“.

⁴⁾ E felirat olvasását Mommsen úr kiegészítései szerint adom, mivel 1858-ban közöltem volt.

⁵⁾ V. ö. „Archiv des Vereines für siebenb. Landeskunde“ neue Folge I. B., 7—10. l. l.

rozására, vagy nézetemnek tudományos vitatására törekedjem, azt állítván, hogy e három kerület valamelyikének neve „Dacia transvallum, vagy transvallem“ vala. Csak is azért érintém meg e lehetőséget, hogy ez által mind a hazai, mind a külföldi archaeologok figyelmét ama kérdés eldöntésénél e felíratra is fordítsam. — Az esetben is azonban, ha egy „Dacia transvallum“ lehetőségét elejtenők, archaeologjainknak sok tekintetből kell elmélniök e „regio transvallum vagy vallem“ meghatározásánál. A Nagy-szamos, Sajó és Beszterczefolyó-menti sóban és ércben gazdag vidék — az alsó-ilosvai és szészármai római castrum-maradványokkal, a Bethlentől Kócs és Somkeréknek vivő római úttal (igaz ugyan, hogy a vallum nyomainak minden még eddig látható jelei nélkül) ¹⁾ — adhatand-é ugyanis egyfelől kulcsot e vidék meghatározhatására? Vagy igen-é másfelől a Tordától — Salinae — Kolozsvárnak — Patavissa —, s innen Bács, Magyar-Nádas, Sárd és Oláh-Köblösön keresztül Magyar-Nagy-Zsombornak vivő római út ²⁾ vidéke a Mojgrád, Vármező, Romlott és Tihonál létező castrum-stativum maradványokkal? Mind ezek oly kérdések maradnak, melyeket én most érinteni — avatatlan kezekkel — nem akarok ³⁾. Fontos még e felíraton ime kitétel is: „a censibus subsignavit Samm cum regione transvallum“. — E kifejezés eddigelé ismeretlen előttem, s nem találhatom másképpen ide alkalmazható helyes magyarázatát, mint ha e tételt következőleg értelmezem: a Szamos környékét a sánczon vagy árkon túli ⁴⁾ tartománnyal együtt az adó alól felszabadítá, adásától meg- vagy fölmenté, (vagy tán mégjobban) visszafoglalá.

Ezen olvasás által talán nem éppen hypotheticus értelmezését nyernők e felíratnak. Ismeretes tényeket sorolok ugyanis elő, midőn megemlítem, hogy Caracalla alatt a gothok a római tartományokba beütvén, ez az imperator Daciát maga sorsára bízta; hogy ez és A. Ant. Heliogabal alatt a magokra hagyott helytartók alig tudták e provinciát a szomszéd barbarok támadásai ellenében védelmezni — (igy a carpok, egy goth-féle nép Pupienus és Balbinus alatt a moesiaiakat, a scythák az istermelléki római telepítvényeket támadták meg); hogy maga Antonius Gordianus is — a kinek uralkodása első évéből való e fogadmányi ol-tár — az alanok ellen harezolt. Igen valószínű tehát, hogy — mint aztán a későbbi imperatorok alatt gyakrabban is történt — ama barbar népeknek Daciában és Moesiában bizonyos földterületeket engedtek, engedhettek át e provinciák helytartói, s fizetett adók által biztosították magukat a béke felől. Talán ilyen terület lehetett ezen „regio transvallum is“, melynek adófizetés alóli fölmentését érdeklí a kérdéses felírat.

„Aedilis coloniae Napocae“. Új epigraphiai adat a rómaiak Napoca nevű daciai coloniájának a Peutinger-féle postaföldabrosz, Ptolemaeus geographus utáni topographiai elhelyezése kérdéséhez.

Mint fennebb is vala alkalmam említeni, én a Peutinger-féle földabrosz, az ezzel teljesen találó jelenlegi távulsági mérték, Timon, Felmer és Benkő gyanításai folytán Napocát Szamosujvárhoz helyezem. Mily szembetűnő a lehetőség, hogy az optatianai Valerius Valentinus a szomszéd Napocának lehetett aedilise.

Nem alap nélkül kívánom azonban állítani, hogy a Peutinger-féle földabrosz Optatianája a mai alsó-kosályi castrum-stativummal ugyan egy. Napoca ugyan-

¹⁾ „Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale“ 1856, I. B., 131. l.

²⁾ Ha tán völgy ninesen a „vallem = vallem“ alatt értve. Ez esetben a „regio transvallem“ hihetőleg a „malvensis“ kerülettel egy lehetett.

³⁾ Az említett vidékeket archaeológiai tekintetben kibúvárolván, s tán megszerezhetvén az ily fontos kérdés tárgyalásához okvetetlen szükséges anyagot: reménylem, hogy évek multával hozzászólhatok e kérdéshez. — Addig is azonban azt, hogy északi Erdély római emlékeinek hiánytalan egybeállítására s közreadhatására főbb vágyaim s törekvéseim egyike: kimondani óhajtom e helyt főleg azért, hogy czélom megközelítése tekintetéből nyilváníthassam, hogy minden arra szolgáló adatot legnagyobb köszönettel veendek, honunknak e tárgy iránt érdeklí fűitől.

⁴⁾ Például olyforma terjedelmű — a rómaiak birtokát a sarmatáktól elválasztó sáncz, mint az úgynevezett csörsz árka, vagy mint a római sánczok.

is ama tábla szerint Optatianától 16 római millia-passuumra, azaz: 3 1/5 g. mértföldre feküdt; s ezen távulság a Szamosujvár és A.-Kosály közötti távulsággal teljesen egyezik. Állításom erősségéül felhozhatom még, hogy miután a földabrosz rajzolója Optatiana és Largiana közé egy átgázolandó folyóvizet helyezett: ezt igen természetes következtetéssel a Nagy-szamosossal azonosíthatjuk. Azon körülmény, hogy e folyó jelenleg az alsó-kosályi castrum romjain túl foly, és az A.-Kosályról Alsó-Ilosvára útzónának nem kell e folyót átgázolni: nem gyengíti állításomat, mert e földabrosz első felvétele idejében az éppen e két castrum között folyhatott el, amaz időtől fogva medret cserélvén, minek esalhatatlan nyoma látható is az A.-Kosályval szomszédos Alór falu határán, sőt magában az alsó-kosályi határban is. — Végre a Peutinger-féle földabroszon Optatiana és Largiana között indicált távulsági mérték is — 15 r. mf. — egészen egyezik a mai A.-Kosály és A.-Ilosva közötti 3 g. mf. távulsággal.

Északi Dacia ó geographiája felőli véleményem kiegészítése végett nem tartom helyenkül megjegyezni, hogy az a hegység, mely a p. földabrosz szerint Apulumtól kezdve Porolissoig ime felirattal „Alpes bastarnice, blastarni, bacpetoporiani“ van jelölve, s mely a római birodalom dáciai tartományát keletről a sarmata törzsektől — a pit-ek, dag-ok, geták és venadoktól — kik a jelenlegi északkeleti Galiciát és Bukovinát lakhatták — elválasztotta —: nézetem szerint egy a Ptolemeus által is említett és egyetemesen „Karpatus mons“¹⁾ névvel jelzett hegyekkel; s hogy ezen hegységek alatt a Kárpátoknak — tordai, ezibles, radnai, sajói havasok neve alatt előforduló elágazásait vélem rejteni. Végre hogy a „fluvius Agalingus“ név alatt a bukovinai Besztercze, Moldova vagy Sereth folyója lenne érthető²⁾.

4.

Találtam még a b. Huszár-féle, kapjoni kastélyban egy — szakállas férfit, nőt és három gyermeket ábrázoló féldombornívü 2' magas — 2' 8' széles római sirkövet minden felirat nélkül. — Nem tartom feleslegesnek erre vonatkozólag megjegyezni, hogy a nép ez emlékkő alakjaiban Miczbán családja tagjainak alakjait véli fölfedezhetni. Érdekes eset ha megfontoljuk azt a körülményt, hogy a kapjoni várat — mely éppen a b. Huszár-féle kastély helyén létezett — a Bocskai család (György szerezvén azt meg 1569-ben) birta 1607-ig, (mikoron is István a fejedelem a Hallereknek hagyományozta); s ha tekintetbe vesszük a mondát, mely a Bocskai családot Miczbán fiai egyikétől, Simontól eredtet.

Mind ezen leirt négy római emlékkő anyaga zöldporondkő. Sajnálunk kell azonban, hogy azok e könm gödrös lukacsos természeténél fogva a lég, nap, eső hatásának tetemesen kitéve levén, már is porladozó állapotban vannak.

¹⁾ Geographiae etc. VIII. Basileae, 1552. 44. l.

²⁾ Örülni fognék, ha archaeologjaink figyelembe vennék közleményem e tételeit, annyival inkább, mivel végre is csak vitatással derülhetnek fel ó geographiánkat illető ilyen érdekes, de kétséges feladványok. — Arra nézve, hogy ily nehéz kérdésekhez hozzászólni bátorkodtam: szolgáljon azon állhatatos meggyőződésöm mentségül, melyszerint Dacia geographiájára és topographiájára vonatkozó ily specialis kérdéseket legjogosultabban illető hazai — jobban mondva bennszülött — archaeologok tárgyalhatnak, kitűnőleg helyismereti előnyükre támaszkodva; vagy legalább hogy ilyen kérdések vitatásánál azoknak a helyiséget illető véleményük mindig kihallgatandó lenne. Hogy aztán nézetük okadatott-e? azt — minden esetre azonban a nyújtott helyismereti adatok felhasználásával — csak gyakorlottabb archaeologok — e tudomány magasabb szempontja világánál — határozhatják meg véglegesen. Ebből kifolyólag kötelességemnek tartom e pontnál kijelenteni, hogy északi Erdély geographiájára vonatkozó nézeteimnek ezen igénytelen formulázása nem tudományos dissertatio: hanem egyszerűen helyismeretemre s autopsiámra alapított közlemény akar lenni, mely beéri azzal, ha hazám tudós archaeologjai, s e tudomány külföldi emberei becses figyelmükre méltatandják.

B.

Követve archaeologiai fürkészetemet a gr. Eszterházi-féle, kapjoni lakház udvarán a következő feliratoknak jutottam nyomára:

1.

2' magas — 1' 1³/₄" széles fogadmányi-oltár; a főépületbe befalazva:

DEAE NEME (1) S I
SACRARIVM
VETVSTATE
DILAPSVM ÷ A
Solo RESTITVIT
CASS ÷ EROTI
ANVS ÷ B ÷ F ÷ Co S
AGENS ÷ INMV
N (2) ERE ÷ STAT ÷ R (3)

[(1) M E. összefonva. — (2) az N. betű fele lepattanva. — (3) az R. betű kétes.]

„Deae nemesi | sacrarium | vetustate | dilapsum a | solo restituit | Cassius Eroti | anus
beneficiarius consularis | gens in mu | nere stationem....“

Tiszta szép vésetű levén a felirat könnyű az olvasása is; kivéve az utolsó betűt, mely—
le levén itt a kő pattogozva — bizonytalan. — F-re = fecit-tel, vagy P-re = posuit-tal
gondolni sem lehet, miután már a restituit előljár.

2.

A kertben szabadon 3' 5¹/₂" magas — 1' 6" széles fogadmányi-oltár:

I O V I F V L G
P R O S A L V T E
D D ÷ N N — — — — —
— — — — —
— — — — — A V G V
S T O R V M ÷ C H
P R I M A ÷ B R I T T A
N I C A ÷ O O ÷
V L P

„Jovi fulguratori | pro salute | Dominorum nosterum... augu | storum cohors | prima
britta | nica miliaria | votum lubens posuit.“

A harmadik sor fele, a negyedik egészen, s viszont az ötödik sor fele úgylátszik
szánszándékkal ki van vakarva. — Gyakori epigraphiai jelenet. A megbuktatott imperator
nevét az utód kitörülteté, vagy ennek párthivei kitörülték a chronológiának legnagyobb ká-
rára. — Kik azon imperatorok, a kiket e felirat érthet, nem lehet kivenni, miután a kivakart
sorok betűinek legesekélyebb körvonala sem maradt.

Hogy a „cohors I brittanica miliaria“, vagy a „pedites singulares brit-
tanici“-knak osztályát Traján hozta Daciába, már tudva volt Trajánnak 110-ben Kr. után
kelt katonai diplomája által¹⁾. — E felirat tehát a „cohors prima brittanica miliaria“-

¹⁾ Arneth „Zwölf militärdipl.“ VI. —

nak az alsó-kosályi—optatianai—castrum-stativumban való állomás helyét jelöli ki¹⁾. — A „cohors II brittanica miliaria“ — mint láttuk — Alsó-Ilosván — Largianában állomásozott.

3.

Fogadalmi oltárnak 3' 2'' magas — 6'' széles töredéke:

— — — — —
 OLPROSALDNAV
 G
 PONTMSPTANT⁽¹⁾ IOCHIAN
 — — — — —

[⁽¹⁾ NT. összefonva.]

„...cOLonia pro salute domini nostri augusti | pontificis maximi SPT (?) Antiochiano (et Orfito consulibus)“.— Claudius Gothicus, hihetőbben azonban Domitius Aurelianus idejéből. — Az SPT betűk értelmét magyarázni nem tudom.

E fogadmányi-oltárt 270-ben Kr. emelték, mit a consulok megjelölése bizonyít. Ez okon valószínűleg egyike a legújabb keletű dáciai feliratoknak. — Eutrop IX-ik könyve 15-dik részének ime szavai szerint: „provinciam Daciam, quam Traianus ultra Danubium fecerat, intermisit (t. i. Aurelianus), vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retinere: adductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit sat.“²⁾. — Domitius Aurelianus Daciát uralkodásának (270—275 Kr. u.) utolsó éveiben — legioitól s a telepeseiktől kiűrité, hihetőleg 273—274-ben Kr. u., mert már 275-ben Kr. u. Byzancz és Perynth között megölk. Innen látható, hogy e feliratoskövet Dacia végképpen odahagyása előtt alig 3 évvel emelték; ez okból tehát chronologiai tekintetben legnagyobb fontosságú. — Fájlni lehet, hogy e feliratnak mind alja mind eleje hiányozván, a colonia nevének bizonyosságát — (ha ugyan az „...OL“ betűket „coloniára“, s nem „SolI-ra“ lehetne kiegészíteni“) — megszerezni nem lehet.

4.

A kapu mellett befalazva 1' 2¹/₂'' magas — 1' 5¹/₂'' széles sirkő darabja:

O + V I X + A N N⁽¹⁾ + L X — —
 E T + A V R + A E L I A N
 B — — —

[⁽¹⁾ NN. összefonva.]

„....vixit annos 60... | et Aurelio Aeliano | bene merentibus. — Az első helyen említett halott neve — csak a végső O levén meg — hiányzik.

5.

Látható még továbbá a főépületbe befalazva két lovas férfiut elétüntető dombormű; nemkülönb a kertben egy Jupitert a sassal lábainál ábrázoló közsobor s több ilyen töredék³⁾.

¹⁾ Fényt derít az még több kétes archaeologiai esetre is. V. ö. Henzen „Commentar“-ával Antoninus Pius 157-i katonai diplomája felett („Archiv des Vereins für siebenb. Landeskunde“ Nf., 1859, 1. H., 126, 131—132 l.), — nemkülönb Müller F. értekezésével, „Mittheilungen der k. k. Centr. — Commission etc.“ IV. B., 1859, 107 l. 2 h.

²⁾ Eutropius. E recensione H. Verheyk, Norimb., 1792, 104 l.

³⁾ Nem kétlem, hogy imez elésorolt emlékek birtokosai — felszólítván arra — készségesen ne fognák átadni a köveket muzeumunk számára.

C.

Következő feliratos kövek továbbá Kapjonból birtokunkba:

1.

1' 5" magas — 2' széles fogadmányi-oltár:

DEAE NEME⁽¹⁾ SI
C ♦ I V L ♦ M A X I M X⁽²⁾
B F ♦ C O S ♦ L E G
V M A C P — — — —

[⁽¹⁾ M E. összefonva. — ⁽²⁾ X kétes.]

„Deae nemesi | Cajus Julius Maximus... | beneficiarius consularis legionis | V Ma-
cedonicae Pic....“ — Vagy ha az utósorból semmi sem hiányzik: „posuit“.

2.

2' 5½" magas — 1' 2" széles fogadmányi-oltár:

I O M
E T D I S
D E A B V S
O M N I B
V A L V I B
V A L E R I A N
V S B F C O S L E
X I I I G
V S L M

„Jovi optimo maximo | et dis | deabus | omnibus | Valerius Vibius | Valerian | us be-
nificarius consularis legionis | XIII geminae | votum solvit libens merito“.

3.

1' 10" magas — 2' széles feliratoskö töredék:

— — — — — F
— — — — — R I
— — — — — F E L
— — — — — I

(¹)
— — — — — E B R I T
— — — — — R E N S E S
— — — — — L I ♦ B I T H I
— — — — — I V N C T⁽²⁾ — —

[⁽¹⁾ Mintegy öt sor hiányzik. — ⁽²⁾ T kétes tán I.]

E felirat betűi esetlenül vannak faragva; ehhez járul még az a körülmény is, hogy a kő maga ketté van törve, s hogy a negyedik sor után mintegy 5 sor látszik szándéko-
san kivakarva lenni, — Lehetlen tehát e felirat értelmezését megkísérteni. — Az utóbb emli-
tett körülményből, hogy t. i. több sor van szándékosan levésve: minden esetre imperator
tisztetéjére emelt feliratnak látszik. — A meglevő betűk nyomán talán ilyformán lehetne a
szövegnek némi értelmet adni: „... imperatoRI | pro FELici | s a t.“ — A végso-
rokban újból a „cohors I brittanica“ neveztetik meg ilyformán: „... cohortis primE britta-

nice milia RENSES — talán az E. hiba I. helyett — | sub cura L I + B I T H I
 s a t. — Minden hiányai mellett is érdekes e felirat a „cohors I brittanicára“ való új-
 lagos hivatkozása miatt.

D

Az alsó-kosályi görög-egyesülthitűek templomának kerítésén belől végre e feliratos
 követ találtam: 2 $\frac{1}{2}$ ' magas — 1' 8'' széles fogadalmi oltár:

I + O + M
 C E T E R I S Q
 — — — — E L I S
 S E X — — I S N S
 R E — — — F R A
 T — — S — — — O N
 A V G — — — O V I X
 L — — — — — O S (1)

[(1) az ajánlványi szöveg kezdő betűit — I. O. M. — kivevén a többi szinte mind kétes.]

Ezen feliratot, az idő által igen megviselve levén, képtelen vagyok bár miként
 is értelmezni.

A közhit szerint eme fogadalmi-oltárt hajdan a g. e. h. templomban áldozóasztal
 lábának használták; de a templomot más helyre építették, s a régi áldozó asztalt mással
 helyettesítvén, a kérdéses feliratos követ földbe ásva azon helyen tartják, a hol a régi templom-
 ban az áldozó asztal támaszául szolgált, minthogy — mint mondják — a köznép véteknek
 tartaná más helyre mozditását. — Így pedig teljes elmállásnak, végenyészetnek néz elébe.

E

1.

Megemlítendőnek tartom még egy — ha bár nem éppen teljes joggal e szakasz alá
 sorozható emlékkövi feliratát. — Ez az emlékkövi fogadalmi-oltár alakra van faragva, s egy — a
 constantini korszak félreismerhetetlen műizlésében faragott, balra néző római férfi mellképét
 ábrázolja; az arc közepének irányában jobbról O-t, balról I-t feltüntető egyes bevéselt be-
 tükkel. — Azon adatból ítélve, hogy az Alsó-Kosályt és Kapjont birtokló gr. Haller-család
 bírta és bírja Dézsre az úgynevezett „Rákóczi-házat“: lehetséges, hogy ime — hihető-
 leg az alsó-kosályi római castrumban kiásott emlékkövet valamelyik családtag hozatta a kö-
 zeli Dézsre, s érdeklődve épen maradása iránt lakházába falaztatta. — Látható e felirat az
 említett gr. Haller-féle ház udvarra szolgáló erkelyének jobbfelől levő oldalfalába (Báthori
 Zsigmond fejedelem nevének kezdőbetűivel jegyzett, s a Báthoriak czímerét elétüntető farag-
 vány szomszédságában) befalazva.

2.

Megjegyzem végül, hogy egy — az alsó-kosályi castrumtól a Nagy-szamoson keresz-
 tül Dézs felé vivő római út maradványai könnyen kiösmerhetők.

Foglaljuk röviden egybe mind azt, a mit e töredékes közleményem nyomán több
 mint hypothesisal következtetnünk lehet. — Ezek a következők:

1. Hogy a rómaiak Patavissája Kolozsvárhoz, Napocája Szamosujvárhoz, Optatianája Alsó-Kosályhoz, Largianája pedig Alsó-Ilosvához¹⁾ helyezendő. — Nem különben, hogy

2. az „ala II praetoria“ Szamosujváron, a „cohors I brittanica miliaria“ Alsó-Kosályban, végre hogy a „cohors II brittanica miliaria“ és a lovasokból álló „ala I tungrorum frontoniana“ Alsó-Ilosván állomásozott.

Legyen szabad végezetül ó geographiánk érdekében archaeológjaink figyelmét Erdély észak-nyugoti úgynevezett „szilágysági részeire fordítanom, hol is a Mojgrád, Vármező és Tihónál létező castrum romokban könnyen találhatnánk Ptolemaeus „Ulpianum-a“, „Docirana vagy jobban Doricum“ és „Rhuconium“-ának helyiséget.

Nem végezhetem bé e kisdéd közleményt a nélkül, hogy muzeumunk archaeologiai gyűjteményét közvetlen érdeklő pár ohajtásomat el ne mondjam.

Erdély földje római szintűgy, mint magyar feliratos kövekben szerfelett gazdag. — Pár ezer darab ugyanis az, melyet már ismerünk, és hányat boritanak még a föld néma rétegei, s a szorgalmas eke vasától meghorzsolva, hány fog még világosságra jöni?

A meglevő mindennemű epigraphiai emlékek összegyűjtése leendő az „erdélyi muzeum-egylet“ egyik szép, de nagyon fáradságos feladata egyfelől: míg a begyűlendőknél elhelyezése sem kis gonddal fogja másfelől szaporítani a t. egylet teendőit.

Külföldi muzeumoknál széles és szellős arcade-okat — íves csarnokokat — használnak ilyes emlékek felállítására s elhelyezésére. Ezen elrendezés a mellett, hogy nem csak a tudományos vizsgálóra, hanem a laicus szemlélőre nézve is czélszerű — könnyebbitve lévén az átnézet a chronologiai felállítás által — még a díszesség, sőt szépség tekintetéből is ajánlatos. Nélkülözni az erdélyi muzeumnál — mely mint sejtenünk lehet e részben igen gazdag lehetne — az epigraphiai emlékek ily rendszeres és czélszerű felállítását: nagyon elszomorító lenne! A példa előttünk van, s óva int a baj elkerülésére. E tételtem a pesti „magyar nemzeti muzeum“-nak egy nagy hiányosságát érdeklí, melynél t. i. a nagy mennyiségű s honi archaeológiánk szempontjából tömeges — de instructiv felállítást igénylő feliratos kövek, márvány s a t. római- s magyar műemlékek rendezetlensége maig is fájóan érezteti egy díszes, czélszerű arcade hiányát. Mindaddig, míg egy ilyen nem díszesítendő amannak s muzeumunknak is udvarát vagy kertjét: a helyett, hogy a rómaiak nagy szelleme, vagy hazai hőseink, statusférfaink, tudósaink jeles tettei szólhatnának meg azokról a néma kövekről — viszont tette s a nagynak, szépnek, hasznosnak utánzására buzditván: válni fognak még a tudomány emberei előtt is élvezhetlen köhalmazzá, mely egy altermet, pinczét, — szükség esetében pedig egy udvarszögletét foglalandja el.

Ohajtandó lenne tehát, ha a t. egylet útasításul működő választmányának — nézetem szerint azonban a mikénti kivitel semmi positiv rendelkezéssel nem korlátolván — azt adná: „intézkedjék úgy, hogy a muzeumi építkezések tervezésénél — természetesen a szakértőknek kihallgatásával — az erdélyi epigraphiai emlékek felvételére alkalmas arkádok építésére is legyen gond fordítva“.

Muzeumunk egyik fődíszét kétségkívül a feliratos köemlékek teendik. Arra nézve, hogy miként juthasson az erdélyi muzeum mentül számosabb ilynemű emlékek birtokába: szándékom a t. egyleti választmányhoz egy. úgy hiszem, czélra vezető tervezetet nyújtani bé. — Addig is azonban, míg ezt megtehetni módomban lenne hinni szeretem, hogy azon tisztelt hazafiak, kik ilynemű kö-, márvány- s a t. műemlékek birtokában vannak, s kiknek —

¹⁾ Az első szakaszban Largiana fekvését meghatározni törekvő véleményem e három szakasz végezte után e helyen találja — némileg amazok corollariumául — érvényesülését.

vagy lakásuknak a muzeumhoz közelvoltánál-, vagy pénzerejökönél fogva — tehetségök és módjukban van, ilyenü emlékek beszállítását a muzeum helyiségeire eszközölhetni, megakadályozandják ily emlékek elszoródását, feledékenységbe merülését egyfelől, valamint szerzemállítását s szándékos összerombolását másfelől.

Azon időtől fogva, midőn 6-ik Károly császár kormánya, kitünő figyelmet fordítván a birodalom epigraphiai műemlékeire gr. Ariosti által az ilyeneket Erdélyben összegyűjteté hazánkból kiszállítatá: hány ily emlék lön feldulva, hány veszett végképpen el — avvagy jutott.....külföldre? Hány emlék, melynek feliratát Zamosius, Köleséri, Tröster, Seivert a régiebb hazai, s többen az újabb epigraphicusok közül, közétevék — fájdalom azonban, hogy gyakran hiányosan — nem létezik már többé?; pedig, miután a hiányos olvasás a mellett, hogy az ilyenekkel foglalkozó tudósnak sok idejét elforgácsolja s mégis csak zavart okoz, pedig mondom, hány epigraphicus nem ohajtaná e hiányokat a létezőkkel való egybevetés által készségesen kijavítani.

Ime egy új — századik tán — de bizonynyal nem utolsó érv, mely hazai muzeumok állítását szükségképpen követeli! Muzeumunk Isten kegyelméből, s Erdély nemes — mert áldozatra kész — fiainak akaratából már van, s most kívánnók-é indolentiából vagy egyéb okból megfosztani a tudományt, meg az utókort attól, hogy a dicső mult emlékeit, összegyűjtve s muzeumunkban központosítva nem levén, ne használhassa, s azokból tanulván — ne okuljon? Ez erőnknek félreismerése, több, indolentiánál több: közvetett vandalismus lenne!

Nehéz — mint mondám — de igen szép feladata egyletünknek a még meglevő emlékek összegyűjtése, egyesektől való kinyerése, s végre rendszeres tudományos felállítás. Nagy szorgalmat igénylő munka!; de ha végezve lesz: nem fogjuk szégyenkedve kísérni a muzeumunkat felkereső idegent, tudóst e termeken keresztül; büszkén küldhetjük a fiatal nemzedéket muzeumunk látogatására, mely akkint tárháza úgy — e hont leigázó, de civilisatiora szoktató kihalt nagy nemzet műemlékeinek, mint kincstára a azon nemzet ereklyéinek, a mely második hazát alapítván annyi vérell küzdött e szent föld megtartásáért; mely a polgárisodást, közműveltséget — mennyire a folytonos harci zaj engedte legjobb szándékkal s oly tanulékonyan ohajtotta — bár sok oldalról gátolva elsajátítani; s mely végre hazáját — hiszem Isten után — el nem veszítvén haladni fog a civilisatival, ápolandja a műveltséget, s igazat adván gr. Montalembert tételének, hogy „hosszu emlékek teszik a nagy nemzeteket“ — tiszta kézzel ápolandja, s feledésbe menni — vagy éppen veszni — nem engedendi, hiven megőrizvén: tíz évszázás emlékeit“!

Utólagos jegyzés a 42-dik laphoz.

A C. 1. szám alatt leirt fogadmányi oltár feliratában a „Cajus Julius Maximus“ után üresen hagyott helyet, a kétes X betűt epigraphia rövidített jelnek — melyet nyomdai jegyek nem birnak képezni — tekintvén „centurio“-nak véli már most magyarázhatni a tisztelt szerző.